

УДК 347.73

О. П. Єлсазароваспірант
Класичний приватний університет**БЕЗГОТІВКОВІ ГРОШОВІ КОШТИ
ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті розглянуто банківську систему України та основні її функції, правовий статус грошей, функції Національного банку України з регулювання грошової маси, безготівкові розрахунки з фінансово-правових позицій. Наголошено, що в нормах фінансового права знайшла своє відображення здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватися з безготівкової форми в готівкову й навпаки, що, власне, і становить їх економічну суть як засобу обігу й платежу. Доведено, що в процесі здійснення й регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, які регулюються нормами фінансового права.

Ключові слова: обіг, гроші, готівка, грошовий обіг, грошова система, банківський рахунок, видаткові операції, комерційний банк, арешт.

I. Вступ

Правове регулювання інституту безготівкових розрахунків фінансово-правовими нормами зумовлене природою безготівкових грошей як елемента системи грошового обігу, що характерно для країн з ринковою економікою. У країнах з ринковою економікою до поняття грошового обігу включають усі грошові кошти – як готівку, так і безготівкові грошові кошти. Обидві сфери обігу грошей взаємопов'язані й взаємозумовлені й становлять єдиний грошовий обіг. Кількість грошей у вигляді купівельних і платіжних засобів в обох сферах грошового обігу й визначає величину грошової маси в обігу.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути безготівкові грошові кошти як об'єкт фінансово-правового регулювання.

III. Результати

В українській юридичній науці правовим проблемам організації й функціонування національної грошової та платіжної систем, а також правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділяли й не приділяють спеціальної уваги. У сучасний період ці питання досліджують Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пишва, Т. А. Латковська та ін.

Варто зазначити, що банківська система України належить до фінансово-кредитної системи країни, де вона здійснює взаємодію з іншими елементами й виконує свою специфічну функцію. Однією з основних функцій банківської системи є, зокрема, організація безготівкового обігу. Особливістю, що відрізняє комерційні банки від інших органів функціонального управління економікою, є організація ними і проведення грошового обігу, тобто організація системи розрахунків у державі.

За визначенням К. С. Бельського, грошова система держави має ряд елементів, а

саме: 1) офіційну грошову одиницю з її найменуванням; 2) види грошових знаків; 3) порядок емісії готівки; 4) безготівкові гроші; 5) фінансово-правові норми, що передбачають вказані елементи й забезпечують функціонування грошової системи. Грошова система історично з'явилася тоді, коли виготовлення, випуск в обіг металевих грошових знаків, відповідальність за їх підробку стали регулюватися нормами права, серед яких провідне місце посіли норми фінансового права. Можна підкреслити: без правового регулювання грошова система як інструмент організації грошового обігу просто немислима [1, с. 13].

Регулювання фінансової діяльності держави в галузі грошового обігу можна охарактеризувати як імперативне, оскільки існування фінансової діяльності держави зумовлене й спирається на грошову систему держави, стан грошового обігу та стабільне функціонування грошової системи зумовлюють ефективний розвиток економіки країни.

Висновок про фінансово-правовий характер регулювання системи грошового обігу в правовій науці не заперечується. Грошовий обіг пронизує собою всю фінансову систему. Суспільні відносини, що складаються в ході грошового обігу, регулюються правом, насамперед, фінансовим.

Грошовий обіг – це процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах. Він відбиває спрямовані потоки грошей між банком держави й кредитними організаціями; самими кредитними організаціями; кредитними організаціями й організаціями; банками й фізичними особами; підприємствами й фізичними особами; банками й іншими інститутами фінансової системи; фінансовими інститутами й фізичними особами [7, с. 542].

Водночас у дослідженнях, присвячених правовому статусу грошей, не приділено уваги їх ролі як елемента грошової системи держави, під якою розуміють законодавчо

закріплену організацію грошового обігу, яка включає взаємодію елементів, що утворюють її, у зв'язку із чим норми, які регулюють питання грошового обігу, містяться у низці законодавчих актів, що належать до сфери фінансового регулювання.

У ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання та валютного контролю" від 19.02.1993 р. № 15-93 міститься поняття валюти України як грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України.

Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV регламентує питання грошового обігу, у тому числі емісії національної валюти. Захист і забезпечення стійкості гривні є основною функцією Національного банку України, яку він здійснює незалежно від інших органів державної влади.

Згідно зі ст. 6 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Згідно зі ст. 7 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, Національний банк виконує такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками.

Відповідно до ст. 40 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбан-

ківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Таким чином, у процесі здійснення й регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, що регулюються, насамперед, нормами фінансового права. Визначення та регулювання всіх істотних характеристик грошей (регулювання обсягу грошової маси, здійснення грошових реформ, організація грошового обігу) здійснюються державою в особі уповноваженого державного органу – Національного банку України.

Регулюючи грошовий обіг, держава здійснює вплив на купівельну спроможність грошей, відповідно до державної фінансової політики можуть змінюватися властивості грошей як носіїв абстрактної вартості [6, с. 722].

Оскільки, на відміну від матеріальних об'єктів, гроші не мають власних споживчих якостей, їх здатність виступати засобом платежу в цивільно-правових відносинах залежить, насамперед, від державного грошового регулювання.

Отже, гроші як засадничий елемент грошової системи повинні набути свого визначення, насамперед, як публічно-правова категорія, їх фінансово-правовий режим є визначальний.

Правове регулювання грошової системи має ґрунтуватися на економічних реаліях (таких як широке поширення безготівкових і електронних розрахунків), а також адекватно відбивати потреби всієї фінансової сфери суспільства.

Абсолютно виправданим є підхід до правового регулювання готівкових, безготівкових і електронних грошей як до регулювання сфер емісії й застосування окремих грошових форм [3, с. 19].

Слід зазначити, що правове регулювання системи грошового обігу також здійснюється фінансово-правовим актом – Законом України "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті" від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР.

На нашу думку, розгляд безготівкових розрахунків з фінансово-правових позицій дає змогу встановити ідентичність правових властивостей готівкових і безготівкових грошей як публічної категорії, оскільки грошовий обіг у державі поділяється на готівковий і безготівковий, при цьому процеси руху готівки у формі банкнотів і відображення руху безготівкових грошових коштів на рахунках бухгалтерського обліку відбуваються безперервно й нерозривно один від одного.

Держава в особі Національного банку України виготовляє грошові знаки як носії інформації про абстрактну вартість, величина якої визначається номіналом грошових знаків. При цьому збільшення грошової маси в державі здійснюється центральним банком не довільно, а з дотриманням орієнтирів зростання одного або декількох показників грошової маси, згідно з основними напрямками державної грошово-кредитної політики.

Про це ж свідчить і економічне визначення грошової бази: грошова база в широкому розумінні включає готівку в обігу, обов'язкові резерви фінансових установ із залучених коштів на рахунки в національній та іноземній валюті, кошти фінансових установ на кореспондентських і депозитних рахунках, відкритих у центральному банку.

Банкноти й монети центрального банку є єдиним законним засобом готівкового платежу на території України, у тому числі для прийому у вклади.

Таким чином, у нормах фінансового права знайшла своє відображення здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватися з безготівкової форми в готівкову й навпаки, що, власне, і становить їх економічну суть як засобу обігу і платежу, отже, не лише економічно, а й з позицій фінансового права, готівкові та безготівкові гроші і, відповідно, розрахунки з використанням тих або інших відмінностей не мають.

Гроші мають найбільш важливі фінансово-правові явища, подвійну природу. Поза сумнівом, що гроші є, насамперед, економічною категорією, й аналіз функцій грошей це дуже добре показує. Але також поза сумнівом є теза про те, що гроші – мірило вартості товарів і послуг.

Саме тому використання цивілістичного інструментарію не дає можливості врахувати особливий економічний і юридичний зміст грошового феномена і змушує використовувати складні правові конструкції для пояснення буденних ситуацій.

Легальне віднесення грошей до речей зжило себе як в історичному, так і юридичному й економічному плані.

Гроші – це і не речі, і не майнові права, поширення на них зобов'язально-правового режиму є лише вимушеним техніко-правовим прийомом. Недоцільно блокувати розвиток правового регулювання грошей і грошового обігу шляхом застосування до них різноманітних фікцій. Гроші заслуговують на те, щоб мати самостійний правовий статус, що не зводиться ні до речей, ні до майнових прав.

На нашу думку, ролі й значенню грошей у фінансовій системі держави відповідав би статус самостійного фінансово-правового інституту.

Фінансове право регулює грошові відносини. Проте гроші як об'єкт фінансових правовідносин науковці аналізують рідко.

До сьогодні фінансово-правова наука й дотримується цивілістичної концепції грошей. Гроші є законним платіжним засобом, який не поширюється на відносини публічно-правового характеру. Це випливає з п. 2 ст. 1 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV, де зазначено, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин ци-

вільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно, використовуючи цивілістичну концепцію грошей [5, с. 16], не можна повною мірою зрозуміти потенціал і межі фінансово-правового регулювання. А звідси – правильно здійснювати створення і тлумачення фінансово-правових норм.

М. В. Карасьова доходить висновку про необхідність внесення змін до банківського законодавства з метою надання статусу законного платіжного засобу як готівці, так і безготівковим грошам настільки, наскільки їх використання відповідає вимогам законодавства, що, на наш погляд, поза сумнівом, зробило б істотний внесок у формування інституту безготівкових грошей як самостійного фінансово-правового інституту й дало б змогу встановити ряд практичних завдань [4, с. 5].

Наприклад, у правозастосовній практиці тривалий час дискутується питання про можливість арешту безготівкових коштів на банківському рахунку.

Учені-цивілісти вважають неможливим накладення арешту на кошти, які надійдуть на рахунок у майбутньому [2, с. 39].

Водночас з урахуванням принципів ведення банківського рахунку й здійснення розрахунків за допомогою обміну електронних документів очевидно, що залишок коштів на рахунку змінюється миттєво.

Цивілістичний підхід робить здійснення стягнення кредитором практично неможливим у разі, якщо відсутня відповідна воля фінансової установи. Проте з урахуванням того, що кредитор зазвичай не є клієнтом фінансової установи, очевидно, що остання діятиме в інтересах боржника – свого клієнта, тим паче, що ні теорія, ні судова практика не дають однозначних відповідей на запитання, що виникають при здійсненні арешту або примусового стягнення за певним рахунком.

Недооцінка фінансово-правової природи банківського рахунку й безготівкових грошових коштів може призвести до неможливості виконати судові рішення.

Водночас у чинному фінансовому законодавстві України є необхідна норма, що дає змогу належним чином здійснювати стягнення грошових коштів з рахунку, а саме ст. 59 Закону України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. № 2121-III, згідно з якою арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюються виключно за постановою державного виконавця чи рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту в порядку, встановленому законом. Зняття арешту з майна та коштів здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду. Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а також видаткових операцій за рахунками юридичних або

фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту відповідно до частини першої цієї статті, крім випадків, передбачених Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”. Зупинення видаткових операцій здійснюється в межах суми, на яку накладено арешт, крім випадків, коли арешт накладено без встановлення такої суми.

IV. Висновки

Тільки фінансово-правове регулювання дає змогу встановити правила обігу безготівкових грошових коштів, що відповідають потребам економіки й суспільства. Безготівкові грошові кошти є результатом відображення готівкових грошових коштів, що емітуються Національним банком України і є його зобов'язаннями з метою технічного забезпечення кредитно-розрахункового, платіжного, казначейського, касового та іншого обслуговування користувачів платіжної системи. Як засіб платежу грошей набувають властивостей, якостей й особливостей обігу, не властивих іншим речам і об'єктам власності, виникають спочатку в момент емісії та супроводжують їх обіг надалі, що й становить центральний предмет фінансово-правового регулювання.

Список використаної літератури

1. Бельский К. С. К вопросу о понятии денежной системы Российской Федерации / К. С. Бельский // Финансовое право. – 2005. – № 8. – С. 12–16.
2. Витрянский В. В. Договор банковского счета: Императивные обязанности банка по договору банковского счета / В. В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 39–40.
3. Горбунова О. Н. Некоторые вопросы финансово-правового регулирования денег и денежного оборота в Российской Федерации / О. Н. Горбунова, Е. Р. Денисов // Финансовое право. – 2007. – № 8. – С. 18–22.
4. Карасева М. В. Законное платежное средство: финансово-правовое регулирование / М. В. Карасева // Финансовое право. – 2006. – № 6. – С. 4–5.
5. Лапач В. А. Деньги в системе объектов гражданских прав / В. А. Лапач // Законодательство. – 2004. – № 9. – С. 16–18.
6. Орлюк О. П. Финансовое право. Академичний курс : підручник / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
7. Финансовое право Российской Федерации : учебник для вузов / под ред. М. В. Карасевой. – Москва, 2004. – 780 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2014.

Елезаров О. П. Безналичные денежные средства как объект финансово-правового регулирования

В статье рассматривается банковская система Украины и основные ее функции, правовой статус денег, функции Национального банка Украины по регулированию денежной массы, безналичные расчеты с финансово-правовых позиций. Отмечено, что в нормах финансового права нашла свое отражение способность денег в процессе обращения непрерывно трансформироваться из безналичной формы в наличную и наоборот, что, собственно, и составляет их экономическую суть как средства обращения и платежа. Доказано, что в процессе осуществления и регулирования денежного оборота возникают общественные отношения, которые регулируются нормами финансового права.

Ключевые слова: оборот, деньги, наличные деньги, денежный оборот, денежная система, банковский счет, расходные операции, коммерческий банк, арест.

Eleazarov O. Cashless Monetary Resources as Object of Financially-Legal Regulation

The article is dedicated to the the banking system of Ukraine and its basic functions, legal status of money, function of the National bank of Ukraine from regulation of amount of money, to the non-cash settlements from financially-legal positions.

The author marks that in the norms of financial right ability of money found the reflection in the process of turnover continuously transformed from a cashless form in available and vice versa, that, actually, and folds them economic essence as to the means of turnover and payment. The author proves that in the process of realization and adjusting of turnover there are public relations that is regulated by the norms of financial right. A national bank sets rules, forms and standards of calculations of banks and other legal and natural persons in economic turnover of Ukraine with application of both paper and electronic documents, and also pay instruments and cash, coordinates organization of calculations, accords permission on realization of clearing operations and calculations.

Only the financially-legal regulation allows to set the rules of turnover of cashless monetary resources that answer the necessities of economy and society. Cashless monetary resources are the result of reflection of available monetary resources that is issued by the National bank of Ukraine and are its obligations with the aim of hardware a credit-calculation, pay, treasury, cash and other maintenance of users of the payment system. Being the medium of exchange, money gain characteristic, internalss and features of turnover, unusual to other businesses and property objects, arise up at first in the moment of emission and accompany their turnover in future, that folds the central article of the financially-legal adjusting.

Key words: turnover, money, cash, turnover, money system, bank account, debit transactions, commercial bank, arrest.